QORAXONIYLAR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI VA TURKIY DAVLATCHILIK AN'ANALARINING RIVOJLANISHI.

DTPI Tarix yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Mamadaminova Barchinoy Boymurodovna

barchinmamadaminova2@gmail.com

DTPI Tarix yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Abdurazzoqova Robiya

Karvonmobilee@icloud.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qoraxoniylar davrida davlat boshqaruvi tizimining shakllanishi va rivojlanishi, turkiy davlatchilik an'analarining davomiyligi hamda ularning islomiy siyosiy-huquqiy qarashlar bilan uyg'unlashuvi tahlil qilinadi. Unda Qoraxoniylar davlatining siyosiy tuzilishi, oliy hokimiyatning tashkil etilishi, sulolaviy boshqaruv tamoyillari, markaziy va mahalliy hokimiyat munosabatlari, harbiy boshqaruv hamda saroy amaldorlarining davlat hayotidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" va Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarlari orqali davrning siyosiy tafakkuri, davlat va jamiyat munosabatlari hamda turkiy ma'naviy merosining xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda Qoraxoniylar davlati Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixida muhim o'rin tutgani, ushbu davrda turkiy siyosiy an'analar yangi tarixiy sharoitda rivojlanib, keyingi davlatchilik tajribalariga ta'sir ko'rsatgani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Qoraxoniylar davlati, turkiy davlatchilik, davlat boshqaruvi, o'rta asrlar tarixi, Markaziy Osiyo, Movarounnahr, sulolaviy boshqaruv,

Qoraxoniylar davrida davlat boshqaruvi va turkiy davlatchilik an'analarining rivojlanishi masalasini yanada chuqurroq yoritish uchun ushbu davlatning siyosiy institutlari, boshqaruv tamoyillari, davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, iqtisodiy boshqaruv, huquqiy qarashlar hamda ma'naviy merosini kengroq tahlil qilish lozim. Qoraxoniylar davri Markaziy Osiyo tarixida turkiy siyosiy an'analarning islomiy

madaniyat bilan uyg‘unlashuvi, shahar boshqaruvi tajribasining rivojlanishi va turkiy tildagi yozma siyosiy tafakkurning yuksalishi bilan ajralib turadi. Mazkur tarixiy jarayonlar davlat hokimiyatining tashkil etilishi va uning jamiyat hayotidagi o‘rnini yangicha mazmun bilan boyitdi.[1] Qoraxoniylar davlat boshqaruvining muhim jihatlaridan biri hokimiyatning sulolaviy xususiyatga ega bo‘lganidir. Hukmdorlik huquqi sulola vakillari o‘rtasidagi munosabatlar, siyosiy mavqe, harbiy salohiyat va an’anaviy qonuniylik tushunchalari bilan bog‘liq edi.[2] Qadimgi turkiy siyosiy tafakkurda hukmdorning hokimiyatga egaligi ko‘pincha “qut” tushunchasi orqali izohlangan. Ushbu tushuncha hukmdorga berilgan saodat, siyosiy muvaffaqiyat va davlatni boshqarish qobiliyati bilan bog‘liq ma’nolarni anglatgan. Biroq hukmdorlik faqat sulolaviy kelib chiqish bilan belgilanib qolmagan, chunki amaliy siyosatda harbiy kuch, siyosiy ittifoqlar va hukmdorning shaxsiy salohiyati ham muhim rol o‘ynagan. Shu sababli Qoraxoniylar davlatida hokimiyatni egallash va uni saqlab qolish jarayonlari murakkab siyosiy munosabatlar bilan kechgan.

Turkiy davlatchilik an’analarida hukmdor davlatning yaxlitligini ta’minlovchi, harbiy yurishlarni boshqaruvchi va ichki tartibni saqlovchi asosiy shaxs hisoblangan. Qoraxoniylar davrida ham hukmdorning ushbu vazifalari muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolgan. Shu bilan birga, davlat hududining kengligi va turli iqtisodiy-madaniy mintaqalardan tarkib topgani sababli barcha boshqaruv masalalarini faqat hukmdorning bevosita ishtirokida hal etish imkoniyati cheklangan edi. Natijada davlat boshqaruvida saroy amaldorlari, mahalliy hokimlar, harbiy rahbarlar va diniy-huquqiy bilimga ega kishilarning o‘rni ortdi. Bunday tizim davlat hokimiyatining turli darajalarida vazifalar taqsimlanishiga imkon yaratgan bo‘lsa-da, ayrim hollarda markaziy hokimiyat bilan mahalliy siyosiy kuchlar o‘rtasida manfaatlar to‘qnashuvini ham keltirib chiqargan. Qoraxoniylar davlatida siyosiy boshqaruvning hududiy xususiyatlari ham alohida e’tiborga

[1] Yusuf Xos Hojib. *Qutadg‘u bilig*. — Toshkent: turli yillardagi nashrlar.

[2] Mahmud Koshg‘ariy. *Devonu lug’otit turk*. — Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashrlari, turli yillardagi nashrlar.

loyiqdir. Davlat tarkibiga kirgan hududlarning iqtisodiy, geografik va ijtimoiy sharoitlari bir-biridan farq qilgan. Yettisuv va Sharqiy Turkistonning ayrim hududlarida chorvachilik va ko‘chmanchi turmush tarziga xos munosabatlar muhim bo‘lgan bo‘lsa, Movarounnahrda sug‘orma dehqonchilik, shahar madaniyati, hunarmandchilik va xalqaro savdo rivojlangan edi. Shu sababli boshqaruv usullari ham hududlarning o‘ziga xos xususiyatlariga moslashgan. Ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi aholi orasida qabila boshliqlari hamda harbiy rahbarlarning mavqei katta bo‘lgan bo‘lsa, o‘troq hududlarda shahar ma’muriyati, soliq yig‘ish tizimi va yozma boshqaruv tajribasi muhim ahamiyat kasb etgan.[3]

Mazkur holat Qoraxoniylar davlatchiligini o‘rganishda yagona boshqaruv modelini barcha hududlarga bir xil tarzda tatbiq etish mumkin emasligini ko‘rsatadi. Davlat hokimiyati umumiy siyosiy birlikni saqlashga intilgan bo‘lsa-da, uning amaliy faoliyati mahalliy sharoitlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Bu esa o‘rta asr Markaziy Osiyo davlatlarida boshqaruvning moslashuvchan shakllari mavjud bo‘lganini anglashga yordam beradi. Hududiy boshqaruv tajribasi siyosiy markazning imkoniyatlari, mahalliy elitalarning mavqei va iqtisodiy resurslarning taqsimlanishi bilan belgilanib turgan. Qoraxoniylar davlatida davlat apparatining rivojlanishi avvalgi sulolalar davrida shakllangan ma’muriy tajribadan foydalanish bilan ham bog‘liq edi. Ayniqsa, Movarounnahrda Somoniylar davrida rivojlangan devon boshqaruvi, rasmiy yozishmalar, moliyaviy hisob-kitob va mansabdorlar faoliyatini tashkil etish tajribasi keyingi siyosiy tuzilmalar uchun muhim asos bo‘lib xizmat qilgan. Qoraxoniylar o‘z hokimiyatini mustahkamlash jarayonida mavjud boshqaruv tajribasidan foydalangan holda, yangi siyosiy sharoitga moslashishga intildilar. Bu jarayon davlat boshqaruvida davomiylik va yangilanish bir vaqtning o‘zida kechganini ko‘rsatadi. Ma’muriy boshqaruvda yozma

[3] Mahmud Koshg‘ariy. *Devonu lug‘otit turk*. — Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashrlari, turli yillardagi nashrlar.

hujjatlar va rasmiy yozishmalarning ahamiyati katta bo‘lgan. Keng hududlarni nazorat qilish, soliqlarni hisobga olish, yer egaligi bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga solish va davlat topshiriqlarini yetkazish uchun ma’lum darajada yozma boshqaruv tajribasi zarur edi. Shu bilan birga, og‘zaki buyruqlar, harbiy sadoqat va shaxsiy aloqalar ham siyosiy tizimda o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Demak, Qoraxoniylar davlatida boshqaruv an’anaviy turkiy siyosiy munosabatlar bilan yozma ma’muriy tajribaning o‘zaro uyg‘unlashuvi asosida faoliyat yuritgan.

Davlat boshqaruvining samaradorligi ko‘p jihatdan mansabdor shaxslarning faoliyati va mas’uliyatiga bog‘liq bo‘lgan. Hukmdor tomonidan topshirilgan vazifalarni bajarish, hududlarda tartibni saqlash, davlat daromadlarini ta’minlash va siyosiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlash amaldorlarning asosiy vazifalari qatoriga kirgan. Biroq mansabdorlar faoliyatini nazorat qilish, ularning shaxsiy manfaatlari bilan davlat manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash o‘rta asr davlatlari uchun doimiy muammo bo‘lib qolgan. Shu sababli adolatli boshqaruv, halollik, bilim va mas’uliyat masalalari davrning siyosiy-axloqiy tafakkurida alohida o‘rin egallagan. Qoraxoniylar davrida harbiy boshqaruv ham davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri edi. Davlatning tashkil topishi va hududiy kengayishida otliq qo‘shinlar, harbiy rahbarlar va sulola vakillarining sarkardalik faoliyati katta ahamiyat kasb etgan. Harbiy kuch davlat hududini himoya qilish, tashqi siyosiy raqiblarga qarshi kurashish va ichki siyosiy nazoratni ta’minlash vositasi bo‘lgan. Turkiy davlatchilik an’analarida hukmdorning harbiy yetakchilik vazifasi uning siyosiy mavqeini mustahkamlovchi omillardan biri hisoblangan. Hukmdorning qo‘shin ustidan nazorati va harbiy yurishlarni tashkil etish qobiliyati uning hokimiyatini saqlab qolishida muhim rol o‘ynagan.[4]

[4] Frye R. N. *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*. — Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996.

Shu bilan birga, harbiy tizimning davlat hayotidagi yuqori mavqei ichki siyosiy ziddiyatlarning oldini to‘liq olmagan. Sulola vakillari o‘rtasidagi raqobat, hududiy hokimiyat uchun kurash va tashqi kuchlarning aralashuvi davlatning siyosiy yaxlitligiga ta’sir ko‘rsatgan. Qoraxoniylar tarixida Sharqiy va G‘arbiy siyosiy markazlarning shakllanishi ham davlatning murakkab ichki tuzilishini aks ettiradi. Sharqiy qismda Qashg‘ar va Bolasog‘un, G‘arbiy qismda esa Samarqand muhim siyosiy markazlar sifatida namoyon bo‘lgan. Bunday hududiy taqsimlanish katta davlatni boshqarishda muayyan qulayliklar yaratgan bo‘lsa-da, markaziy hokimiyatning zaiflashishi sharoitida siyosiy raqobatni kuchaytirishi mumkin edi.[5]

Qoraxoniylar davridagi iqtisodiy boshqaruv ham davlat hokimiyatining mustahkamligi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan. Davlat daromadlari dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo faoliyati bilan bog‘liq manbalardan shakllangan. Ayniqsa, Movarounnahrning sug‘orma dehqonchilikka asoslangan iqtisodiyoti davlatning moliyaviy imkoniyatlarini ta’minlashda muhim o‘rin tutgan. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, yer bilan bog‘liq majburiyatlar va savdo faoliyatidan tushadigan daromadlar ma’muriy boshqaruv hamda harbiy xarajatlarni qoplashga xizmat qilgan. Soliq yig‘ish jarayonining tashkil etilishi, daromadlarning hisobga olinishi va davlat ehtiyojlariga yo‘naltirilishi boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblangan.

Yer egaligi munosabatlari Qoraxoniylar davridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan. Yer nafaqat ishlab chiqarish vositasi, balki siyosiy va iqtisodiy ta’sir manbai sifatida ham katta ahamiyatga ega edi. Hukmdor sulola vakillari, harbiy xizmat egalari, mahalliy mulkdorlar va diniy muassasalar yer hamda daromadlar bilan bog‘liq turli huquqlarga ega bo‘lishi mumkin edi. Ushbu munosabatlar davlat daromadlarining taqsimlanishi, mahalliy elitalarning mavqei va aholining iqtisodiy

[5] Frye R. N. *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*. — Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996.

majburiyatlariga ta’sir ko‘rsatgan. Shuning uchun yer egaligi tarixini o‘rganish Qoraxoniylar davridagi siyosiy hokimiyatning iqtisodiy asoslarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Savdo-sotiq va shaharlar taraqqiyoti Qoraxoniylar davlatining iqtisodiy hayotini yanada boyitgan. Samarqand, Buxoro, Qashg‘ar va boshqa shaharlar hunarmandchilik, bozorlar, karvon savdosi va madaniy almashinuv markazlari sifatida faoliyat yuritgan. Buyuk ipak yo‘lining turli tarmoqlari orqali Sharqiy Turkiston, Movarounnahr va boshqa hududlar o‘rtasida tovarlar, bilimlar hamda madaniy qadriyatlar almashinuvi amalga oshgan. Savdo yo‘llarining xavfsizligini ta’minlash davlat uchun iqtisodiy jihatdan muhim vazifa edi, chunki savdo faoliyatining rivojlanishi shaharlar farovonligi va davlat daromadlariga bevosita ta’sir ko‘rsatgan.

Shaharlarning rivojlanishi davlat va jamiyat munosabatlarining murakkablashishiga ham olib kelgan. Hunarmandlar, savdogarlar, dehqonlar, diniy ulamolar va boshqa ijtimoiy qatlamlarning manfaatlarini muvofiqlashtirish, mulkiy nizolarni hal qilish va jamoat tartibini saqlash ma’muriy boshqaruvning muhim vazifalaridan biri bo‘lgan. Shu sababli Qoraxoniylar davlatining boshqaruv tizimini o‘rganishda faqat saroy va hukmdor faoliyatiga e’tibor qaratish yetarli emas. Mahalliy jamoalar, shahar hayoti va iqtisodiy munosabatlarning siyosiy tizimga ko‘rsatgan ta’sirini ham hisobga olish lozim.

Qoraxoniylar davrida islom dinining tarqalishi davlat boshqaruvining huquqiy va ma’naviy asoslariga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Islomning davlat va jamiyat hayotidagi mavqei ortishi natijasida diniy-huquqiy me’yorlar, qozilik faoliyati, ulamolarning ijtimoiy nufuzi va diniy ta’lim muassasalarining ahamiyati kuchaydi. Movarounnahrda hanafiy mazhabining keng tarqalganligi sud-huquqiy munosabatlarning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Qozilar musulmon huquqiga oid masalalarni ko‘rib chiqish, nizolarni hal etish va tegishli huquqiy me’yorlarni qo‘llashda muhim vazifalarni bajarganlar. Biroq Qoraxoniylar davlatidagi barcha boshqaruv jarayonlarini faqat diniy huquq asosida izohlash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Davlatning harbiy, ma’muriy va moliyaviy faoliyati o‘ziga xos siyosiy mexanizmlar orqali amalga oshirilgan. Islomiy huquqiy qarashlar bilan qadimgi turkiy urf-odatlar o‘rtasidagi munosabatlar esa tarixiy sharoit va ijtimoiy muhitga qarab

o‘zgarib turgan. Ushbu holat Qoraxoniylar davlatchiligini turli siyosiy, huquqiy va madaniy qatlamlar o‘zaro ta’sir etgan murakkab tarixiy tizim sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.[6] Qoraxoniylar davridagi siyosiy tafakkurning eng muhim yozma namoyandalaridan biri Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asaridir. Ushbu asar XI asrda yaratilgan bo‘lib, unda davlatni oqilona boshqarish, hukmdorning axloqiy mas’uliyati, adolat, bilim, saodat va jamiyatdagi tartib masalalari yoritilgan. Asarning asosiy g‘oyalaridan biri davlatning barqarorligi adolatli boshqaruvga bog‘liq ekanidir. Hukmdor o‘z faoliyatida aql, tajriba va adolatga tayanishi, mansabdorlarni munosib tanlashi va jamiyat manfaatlarini hisobga olishi lozimligi ta’kidlanadi. “Qutadg‘u bilig”da davlat boshqaruvi faqat siyosiy kuch yoki harbiy qudrat bilan belgilanadigan faoliyat sifatida emas, balki ma’naviy va axloqiy mas’uliyatni talab qiladigan jarayon sifatida talqin etiladi. Hukmdorning adolatli bo‘lishi, aholiga nisbatan mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lishi, bilimli kishilarning maslahatiga quloq tutishi va davlat xizmatidagi shaxslarning faoliyatini to‘g‘ri tashkil etishi davlatning mustahkamligi uchun zarur omillar sifatida ko‘rsatiladi. Bu qarashlar turkiy siyosiy tafakkurda boshqaruv madaniyati va rahbar mas’uliyati haqidagi tasavvurlar rivojlanganini ko‘rsatadi.[7] Asarda mansabdorlarning burchi va axloqiy fazilatlariga ham alohida e’tibor qaratilgan. Davlat xizmatidagi shaxs o‘z vakolatidan shaxsiy manfaat yo‘lida foydalanmasligi, halol va mas’uliyatli bo‘lishi, topshirilgan vazifalarni bilim va tajriba asosida bajarishi kerak. Bunday qarashlar o‘rta asr siyosiy tafakkurida davlat xizmatchisining jamiyat oldidagi burchi va boshqaruv odobi muhim masala bo‘lganini anglatadi. Shu bilan birga, “Qutadg‘u bilig”da ilgari surilgan g‘oyalarni Qoraxoniylar davlatining barcha hududlarida amalda to‘liq bajarilgan qoidalar sifatida talqin etish mumkin emas. Asar, eng avvalo, ideal boshqaruv va adolatli hukmdor haqidagi me’yoriy qarashlarni ifodalaydi.

Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari ham Qoraxoniylar davrining tarixiy-madaniy muhitini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Unda turkiy tillar, qabilalar,

[6] Golden P. B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. — Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992.

[7] Frye R. N. *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*. — Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996.

urf-odatlar, maqollar va xalq og‘zaki ijodiga oid ma’lumotlar jamlangan. Asar bevosita davlat boshqaruvi qo‘llanmasi bo‘lmasa-da, turkiy xalqlarning ijtimoiy dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari va til taraqqiyotini o‘rganish uchun qimmatli manbadir. Ushbu manbalar orqali Qoraxoniylar davrida turkiy madaniy o‘zlikning rivojlanishi va siyosiy tafakkurning yozma shaklda ifodalanishi jarayonlarini kuzatish mumkin.[8]

Qoraxoniylar davrida madaniyat va ma’rifatning rivojlanishi davlat boshqaruvi tarixining ham muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Masjidlar, madrasalar, maqbaralar va boshqa me’moriy inshootlarning bunyod etilishi diniy hayot bilan bir qatorda, shahar madaniyati va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanganini ko‘rsatadi. Diniy ta’lim va ilmiy faoliyatning kuchayishi huquqshunoslar, ulamolar va ma’rifatli kishilarning jamiyatdagi mavqeini oshirgan. Ularning faoliyati diniy-huquqiy qarashlarning tarqalishi, ta’lim an’analarining davom etishi va madaniy merosning avlodlarga yetkazilishida muhim o‘rin tutgan. Qoraxoniylar davrining yana bir muhim jihati turkiy tilning yozma adabiyotdagi mavqei mustahkamlanganidir. “Qutadg‘u bilig” va “Devonu lug‘otit turk” kabi asarlar turkiy tilning murakkab siyosiy, axloqiy va ilmiy fikrlarni ifodalash imkoniyatlarini namoyon etadi. Bu holat turkiy tilning nafaqat kundalik muloqot, balki madaniy tafakkur va adabiy ijod vositasi sifatidagi ahamiyatini oshirdi. Turkiy yozma merosning rivojlanishi keyingi davrlarda shakllangan adabiy va ma’naviy an’analarga ham ta’sir ko‘rsatdi. Qoraxoniylar davlatchiligining tarixiy ahamiyatini belgilovchi omillardan yana biri uning mintaqadagi boshqa siyosiy kuchlar bilan munosabatlaridir.[9] Qoraxoniylar Somoniylar merosini qabul qilish bilan birga, keyinchalik Saljuqiylar, qoraxitoylar va boshqa siyosiy kuchlar bilan turli shakllardagi munosabatlarga kirishgan. Ushbu munosabatlar ba’zan harbiy to‘qnashuvlar, ba’zan siyosiy ittifoqlar va ba’zan esa siyosiy ustunlikni tan olish bilan bog‘liq bo‘lgan. Ayniqsa, XII asrda qoraxitoylar ta’sirining kuchayishi Qoraxoniylar davlatining siyosiy mustaqilligini chekladi. Shunga qaramay, Qoraxoniylar sulolasi ayrim hududlarda mahalliy hokimiyat sifatida faoliyatini davom ettirdi.

[8] Bartold V. V. *Mongol istilosigacha Turkiston.* — Toshkent: tegishli nashrlar.

[9] Kochnev B. D. *Numizmaticheskaya istoriya Karakhanidskogo kaganata (991–1209 gg.).* — Moskva: Sofiya, 2006.

Tashqi siyosiy bosim va ichki sulolaviy raqobat Qoraxoniylar davlati boshqaruvida markazlashuv muammosini kuchaytirgan. Davlat hududining kengligi va sulola vakillarining mustaqil siyosiy manfaatlari yagona markazdan boshqarishni qiyinlashtirgan. Shu sababli Qoraxoniylar tajribasi siyosiy birlikni saqlashda sulolaviy kelishuvlar, samarali ma’muriy boshqaruv va iqtisodiy resurslarni nazorat qilish muhim ekanini ko‘rsatadi. Markaziy hokimiyatning kuchsizlanishi esa mahalliy siyosiy kuchlarning mustaqillashuviga va tashqi ta’sirning ortishiga imkon yaratgan. Qoraxoniylar davrida davlat boshqaruvi va turkiy davlatchilik an’analarining rivojlanishini o‘rganish bugungi tarixshunoslik uchun ham dolzarbdir. Zamonaviy tadqiqotlarda tarixiy davlatlarning siyosiy tuzilishini faqat hukmdorlar faoliyati bilan cheklamasdan, ma’muriy institutlar, huquqiy munosabatlar, iqtisodiy asoslar va madaniy omillar bilan birgalikda o‘rganishga katta e’tibor qaratilmoqda. Shu nuqtayi nazardan Qoraxoniylar davri turkiy siyosiy an’analar va islomiy boshqaruv tajribasining o‘zaro ta’sirini tahlil qilish uchun muhim tarixiy material beradi. Qoraxoniylar davlatining tarixiy merosi zamonaviy davlatchilik masalalarini anglashda ham muayyan ilmiy ahamiyatga ega. Bunda tarixiy tajribani hozirgi siyosiy tizimlar bilan aynan tenglashtirish emas, balki adolatli boshqaruv, rahbar mas’uliyati, davlat va jamiyat munosabatlari, hududiy yaxlitlik hamda siyosiy barqarorlik kabi masalalarning tarixiy ildizlarini o‘rganish muhimdir.[10] Tarixiy jarayonlarni o‘z davrining sharoitlari asosida tahlil qilish milliy davlatchilik merosini xolis baholash va ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Umuman olganda, Qoraxoniylar davlati Markaziy Osiyo tarixida turkiy davlatchilik an’analarining rivojlanishi va yangi siyosiy-madaniy sharoitga moslashuvini namoyon etgan muhim davlatlardan biri hisoblanadi. Uning boshqaruv tizimida sulolaviy hokimiyat, harbiy tashkilotchilik, mahalliy ma’muriy tajriba va islomiy huquqiy qarashlar o‘zaro ta’sir etgan. Davlatning siyosiy tuzilishi hududiy boshqaruv va sulolaviy munosabatlarga asoslangan bo‘lsa, iqtisodiy hayoti dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Yusuf Xos

[10] Kochnev B. D. *Numizmaticheskaya istoriya Karakhanidskogo kaganata (991–1209 gg.)*. — Moskva: Sofiya, 2006.

Hojib va Mahmud Koshg‘ariy kabi mutafakkirlarning asarlari esa ushbu davrning siyosiy tafakkuri va madaniy taraqqiyotini o‘rganishda bebaho manbalar hisoblanadi. Shu sababli Qoraxoniylar davlatchiligi tarixini chuqur tadqiq etish Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy merosini anglash, turkiy siyosiy tafakkur taraqqiyotini yoritish va mintaqa davlatchiligi rivojlanishining tarixiy qonuniyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yusuf Xos Hojib. *Qutadg‘u bilig*. — Toshkent: turli yillardagi nashrlar.
2. Mahmud Koshg‘ariy. *Devonu lug‘otit turk*. — Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashrlari, turli yillardagi nashrlar.
3. Barthold V. V. *Turkestan v epokhu mongolskogo nashestviya*. — Moskva: Nauka, 1963.
4. Bartold V. V. *Mongol istilosigacha Turkiston*. — Toshkent: tegishli nashrlar.
5. Kochnev B. D. *Numizmaticheskaya istoriya Karakhanidskogo kaganata (991–1209 gg.)*. — Moskva: Sofiya, 2006.
6. Golden P. B. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. — Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992.
7. Frye R. N. *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*. — Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996.
8. Bosworth C. E. *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996.